KULTÚRNO-HISTORICKÉ SÚVISLOSTI ROZPADU MIKROREGIÓNU HONT-TEKOV

Martin Cintula

Abstract

The paper discusses the causes of the Hont-Tekov Microregion disintegration. The reasons why disintegration can be sought in addition to economic-legislative, also in cultural and historical context. We aimed to compare common features of individual communities particularly on traditional crafts, crop production, animal husbandry and population structure. The result is an analysis of the appropriateness of linking the various communities into a common unit and possible proposals for mergers of municipalities with the most common features.

Keywords: Hont-Tekov Microregion, extinction, reason, Bátovce, Brhlovce, Čajkov, Devičany, Hronské Kľačany, Jabložovce, Kozárovce, Nová Dedina, Pečenice, Pukanec, Rybník, Žemberovce

Úvod

Mikroregióny majú v rámci rozvoja vidieka na Slovensku významnú pozíciu. Sú to základné geografické jednotky so spoločnou sociálnou, ekonomickou, kultúrnou prípadne ďalšou problematikou, ktoré sú schopné vytvoriť vlastný identický rozvojový program na báze využívania miestnych zdrojov a inovačných postupov na princípe partnerstva a spolupráce. Úlohou mikroregiónu je vytvoriť prechodné obdobie na získanie vzájomnej dôvery, partnerstva a overenie si schopnosti spolupráce a schopnosti riešiť konkrétne spoločné problémy. Určenie optimálnej veľkosti mikroregiónu do značnej miery závisí od geografických podmienok (či už fyzickogeografických alebo humánno geografických). Optimálna veľkosť mikroregiónu je približne veľkosť malého mesta (10 tis. obyvateľov). Minimálna veľkosť by sa mala pohybovať na úrovni školského obvodu (3 - 5 tis. obyvateľov). Minimálny počet obcí je 5 - 7 obcí pri dodržaní zhruba polhodinovej dochádzkovej vzdialenosti (Spišiak, Michaeli, Klamár, 2004).

Mikroregión môže riešiť spoločné problémy obcí v oblasti životného prostredia (zber, likvidácia domového odpadu), nezamestnanosti (tvorba spoločného produktu), koordinovanie územného plánovania obcí i v oblasti spolupráce s poľnohospodárskymi subjektmi pri tvorbe miestnej siete rozvoja vidieckej turistiky. Vyvrcholením spolupráce obcí by malo byť vytvorenie takého spoločenstva, ktoré by zastupovalo samosprávu, štátnu správu a súkromný sektor. Vytvára sa tak vyššia a efektívnejšia návratnosť investovaných prostriedkov a

zabezpečiť sa aj menšia bankrotovosť a stratovosť projektov. Zároveň týmto riešením je možné zabezpečiť synergiu efektov, pretože investície nie sú do obcí prerozdeľované náhodne, ale na základe spoločného rozvojového programu s konkrétnym ekonomickým efektom (Klamár, 2007).

Jedným z mikroregiónov, ktoré vznikli na území okresu Levice, bol aj Mikroregión Hont-Tekov. Bol založený v roku 2003 a tvorilo ho 12 obcí (mapa 1). Bol sformovaný na základe podobnej ekonomickej situácie, problémov spojených s transformáciou a potrebe spoločného riešenia väčších infraštruktúrnych projektov pri nedostatku finančných zdrojov. Účelom vzniku mikroregiónu bolo partnerstvo obcí, ktoré malo záujem riešiť rozvoj turizmu využitím kultúrno-historického potenciálu a špecifik a prilákať do obcí s vinohradníckou tradíciou čo najviac návštevníkov. Ďalším dôvodom bolo zefektívnenie vytvárania podmienok na plnenie úloh obcí, ako aj úloh VÚC Nitrianskeho kraja, ale tiež zefektívnenie prípravy rozvojových programov za účelom zvýšenia kvality života na vidieku.

Dôvody jeho zániku v roku 2012 mali predovšetkým ekonomicko-legislatívny charakter, no na rozpade združení obcí sa môžu podpísať nielen nenaplnené stanovené ciele, ale aj také faktory, akými sú vzťahy medzi obecnými samosprávami, starostami obcí, ich snahou riešiť problémy a v neposlednom rade môže zohrať významnú úlohu aj špecifický kultúrno-historický vývoj. Počas neho sa na tomto území formovali tradície a osobitosti, typické pre jednotlivé obce ako v minulosti, tak aj dnes. Tie nám môžu napomôcť pri zisťovaní príčin zániku mikroregiónu. Pri hodnotení charakteristických znakov územia sa budeme opierať o historické súvislosti týkajúce sa tradičných remesiel, pestovania poľnohospodárskych plodín, resp. chovu hospodárskych zvierat, ale tiež štruktúry obyvateľstva.

Metodika práce

Prvým krokom, ktorým sme sa pred zostavovaním práce zaoberali, bolo vymedzenie problému a následné stanovenie predbežnej koncepcie postupu, na základe ktorej sme sa mohli dopracovať k jej finálnej podobe a výsledkom. Spracovanie problematiky si vyžadovalo využitie viacerých metód. Ťažiskovou metódou bola *metóda vysvetľujúceho opisu*, ktorej základom boli prevažne informácie získané zo zdrojov Štátneho archívu Ministerstva vnútra SR v Leviciach (2013). Pri spracovaní členenia územia na základe zvolených kritérií sme využili *kartografické metódy (metóda kartogramov a kartodiagramov)*. *Metóda terénneho výskumu* bola využitá pri získavaní historických a faktografických údajov v Štátnom archíve Ministerstva vnútra SR v Leviciach, na obecných úradoch, resp. od starostov obcí a miestnych obyvateľov. Mapové výstupy boli realizované prostredníctvom softvéru Quantum GIS 1.7.1.

Vymedzenie územia mikroregiónu

Územie s celkovou rozlohou 281 km² sa rozprestiera v severovýchodnej časti Nitrianskeho samosprávneho kraja v okrese Levice. Leží na území dvoch historicko-správnych celkov Hont a Tekov. Do mikroregiónu boli začlenené tekovské obce: Kozárovce, Rybník, Čajkov, Hronské Kľačany, Nová Dedina a obce hontianskeho regiónu: Devičany, Pukanec, Jabloňovce, Pečenice, Bátovce, Žemberovce a Brhlovce. K 31.12.2011 žilo na tomto území spolu 12 487 obyvateľov s priemernou hustotou zaľudnenia 55,33 obyv./km².

Z hľadiska morfogeografického členenia Slovenska sa mikroregión nachádza na rozhraní dvoch celkov - Podunajskej pahorkatiny a Štiavnických vrchov. Rozpätie nadmorskej výšky stredov obcí v mikroregióne sa pohybuje od 164 m n. m. do 354 m n. m. Najnižšie položený bod bol nameraný v Hronských Kľačanoch (160 m n. m.), najvyššími bodmi sú vrch Tatiar (734 m n. m.) a vrch Argaš (734 m n. m.) na území obce Pukanec (<http://app.statistics.sk>).

Záujmové územie patrí do povodia Hrona, ktorý preteká ich západnou časťou v severojužnom smere cez obec Kozárovce. Z hľadiska ochrany prírody plošne najrozsiahlejšou je chránená krajinná oblasť (CHKO) Štiavnické vrchy, ktorá sa rozprestiera v severnej časti obcí Rybník, Čajkov, Nová Dedina, Devičany, Pukanec, vo východnej časti obcí Jabloňovce, Pečenice a Bátovce. Z prírodných rezervácií možno spomenúť Krivín (obec Rybník), Kusú horu (Hronské Kľačany) a Jabloňovský Roháč. Nachádzajú sa tu i chránené areály – Šándorky (Nová Dedina) a Žemberovský park.

Z dopravného hľadiska je mikroregión viazaný takmer výlučne na cestnú dopravu. V juhovýchodnej časti územia, cez obec Žemberovce, prechádza štátna cesta I. triedy č. 51 spájajúca mestá Trnava, Nitra, Levice, ktorá sa v Hontianskych Nemciach napája na cestu medzinárodného významu E77. Ďalšou dopravnou tepnou je cesta I. triedy č. 76 na západe, vedúca cez Kozárovce. Táto komunikácia spája Štúrovo, Želiezovce, Tlmače a pri Hronskom Beňadiku sa napája na medzinárodnú cestu E58, resp. rýchlostnú cestu R1. V obci Kozárovce sa nachádza aj železničná križovatka, ktorá by v budúcnosti, pri perspektívnom rozvoji a modernizácii železničnej dopravy mohla zohrávať významnejšiu úlohu ako je tomu dnes. Za pól ekonomického rozvoja možno považovať predovšetkým okresné mesto Levice, Tlmače (Slovenské energetické závody Tlmače a.s.) a Kalnú nad Hronom (Atómová elektráreň Mochovce) (Belajová a kol., 2003).

Pre mikroregión je príznačná územná nehomogenita, predovšetkým z dôvodu izolovanej polohy obce Hronské Kľačany, nachádzajúcej sa v juhozápadnej časti záujmového územia. Táto situácia nastala v dôsledku nezačlenenia sa všetkých oslovených obcí do tohto záujmového združenia.

Analýza spoločných znakov obcí

Jedným z cieľov mikroregiónu bolo rozvinúť turizmus na základe spoločných, ale aj špecifických kultúrno-historických znakov. Ich analýza vychádza predovšetkým zo štruktúry obyvateľstva, z jednotlivých odvetví prvovýroby typických pre skúmané územie, akými sú predovšetkým vinohradníctvo, ovocinárstvo, pestovanie obilia, ťažba nerastných surovín, chov hovädzieho dobytku, oviec, kôz, koní a husí, včelárstvo, poľovníctvo ale tiež mlynárstvo, debnárstvo, hrnčiarstvo a garbiarstvo.

Štruktúra obyvateľstva

Na formovaní tradícií sa podieľajú špecifické črty obyvateľstva, medzi ktoré možno zaradiť predovšetkým jeho národnostnú a religióznu štruktúru. Územie mikroregiónu bolo v minulosti charakteristické národnostne zmiešaným obyvateľstvom, no v súčasnosti sa jedná o obce s výraznou dominanciou slovenskej národnosti.

Z hľadiska diferenciácie je skúmané územie zaujímavé predovšetkým z hľadiska religióznej štruktúry. Na jej základe ho možno rozdeliť na dva subregióny. Subregión obcí s výraznou dominanciou rímsko-katolíckeho obyvateľstva (tekovská časť územia) a subregión so zmiešaným vierovyznaním, kde významný podiel tvorí evanjelická časť populácie (hontianska časť). Jedná sa o obce Bátovce (27%), Brhlavce (20,6%), Devičany (63,9%), Jablňovce (29%), Pukanec (17,6%) a Žemberovce (24,7%) (SODB, 2011). Hranice týchto dvoch subregiónov sú takmer totožné s hranicami Hontianskej a Tekovskej župy. Výnimkou je iba obec Pečenice. Príčiny dominancie rímsko-katolíckeho vierovyznania sa pripisujú jezuitskému rádu, ktorý tu pôsobil od r. 1693.

Napriek tomu možno konštatovať, že pre územie Tekova je charakteristická prevaha rímsko-katolíckeho obyvateľstva, zatiaľ čo Hont je typický religiózne zmiešaným obyvateľstvom. Táto skutočnosť bola predovšetkým v minulosti príčinou vzájomnej antipatie medzi príslušníkmi rímsko-katolíckej a evanjelickej cirkvi. Situácia sa zmenila po vydaní Tolerančného patentu 1781 Jozefom II. Postupne sa vplyv náboženstva oslabil, predovšetkým po roku 1948, keď komunistický režim začal uplatňovať tvrdú protináboženskú politiku. V súčasnosti sú vzťahy medzi konfesiami korektné a nepredstavujú prekážku vzájomného spolužitia.

Vinohradníctvo

Pestovanie viniča v severnej časti okresu Levice je významnou kapitolou histórie celej oblasti a je jedným z charakteristických spoločných znakov obcí mikroregiónu Hont-Tekov. I keď Nitrianska vinohradnícka oblasť dnes patrí k najvýznamnejším v rámci SR, nie všetky jej regióny sú rovnako známe a to aj napriek tomu, že v minulosti sa podstatnou mierou podieľali na zásobovaní vínom

banských miest a vtedajšieho Budína. Víno z Čajkova, Devičian a Pečeníc bolo považované za víno najvyššej kvality tzv. „*primae classis*“. V súčasnosti tu prebieha realizácia projektu tzv. Rybníckej vínnej cesty, ktorá by mala napomôcť k revitalizácii vinohradníctva na tomto území.

Obce mikroregiónu patria do Nitrianskej vinohradníckej oblasti, do kategórie B2 (Zákon 313/2009 Z. z. o vinohradníctve a vinárstve). Vinohradnícke obce Rybník, Čajkov, Kozárovce, Hronské Kľačany a Nová Dedina patria do Tekovského vinohradníckeho rajónu, Pukanec, Devičany, Jabložovce, Pečenice, Bátovce, Žemberovce a Brhlovce sú začlenené do Pukanského vinohradníckeho rajónu. Odporúčanými odrodami pre pestovanie v tejto oblasti sú najmä Rizling rýnsky, Rizling vlašský, Rulanské biele, Rulanské sivé, Chardonnay, Veltlínske zelené, Frankovka modrá, Svätovavrinské a Cabernet Sauvignon (Bátovská, Bešinová, 2011).

Na základe plochy vinohradov možno obce mikroregiónu rozdeliť do troch kategórií. Obce s celkovou rozlohou vinohradov do 20 ha (sem možno zaradiť obce hontianskej časti + Hronské Kľačany). Obce s celkovou rozlohou vinohradov od 20,1 do 40 ha (Kozárovce, Rybník a Nová Dedina). Obec Čajkov patrí medzi obce s najväčšou plochou vinohradov, kde celková rozloha vinohradov dosahuje viac ako 40 ha (mapa 2). Okrem drobných vinárov tu v súčasnosti pôsobi niekoľko podnikateľských subjektov s týmto zameraním (B&T Agrovín s.r.o., Muráni víno Čajkov s.r.o., Víno Niehta Čajkov s.r.o.) (Obchodný register SR, 2013).

Ovocinárstvo

Napriek tomu, že v Honte a Tekove nedosahovalo ovocinárstvo také rozmery ako vinohradníctvo, rovnako i ono zohralo významnú úlohu v ekonomike, ale aj v tradíciách územia. Ovocie bolo dôležitým článkom výživy, jeho predaj zasa prameňom finančných príjmov roľníckych domácností. Ovocinárske tradície tu položili základ vyšším formám obchodu a spracovateľského priemyslu, ktoré poskytli možnosť zárobku pre miestne obyvateľstvo. V 19. stor. patrila Hontianska župa medzi najväčšie ovocinárske oblasti na našom území. Regionálny sortiment ovocných druhov sa vytvoril zo základného domáceho fondu a z cudzích prínosov ich vzájomným krížením a postupnou selekciou. Vytvorili sa tak početné odrody rozmanitých druhov a niektoré dosiahli vo vhodnom prostredí vynikajúce vlastnosti (*hontianska končiarka*, *čerešňa krupinská dudečka*). Pestovali sa predovšetkým jablone, hrušky, čerešne, marhule, broskyne, slivky a orechy. Z jabloní sú najznámejšie odrody *hontianska končiarka*, *mašianki*, *vaľingi*, *citrónki*, *jakubovki* a *kožienki*. K domácim hruškám patria *karmanki*, *masľovki*, *kocmanki*, *mädovki*, *apatekárki*, *zvonárki* a iné. Slivky sú zastúpené v rozmanitom sortimente, no pre mnohé chýba pomenovanie. Zo známych uvádzame tieto názvy: *muškátiki*, *belávki*, *trnki* a *frkovki*. Marhule sa tu pestujú iba maloplodé. Pôvodne boli vo viniciach, kde ešte dodnes ostali po vyhnutí viniča. V roku 1903 sem bola introdukovaná *marhuľa kečkemétska*. Broskyň, nazývaných *baracke* je tu málo,

zväčša však boli tiež vysádzané vo viniciach. Z orechov sú známe *olaské, kráľovki a bujaki* (Botík, 1988).

Špecifickým ovocným stromom pre túto oblasť je moruša čierna (*Morus nigra*). Predpokladá sa, že sem bola introdukovaná v čase tureckých nájazdov. Je zastúpená niekoľkými stovkami jedincov, z toho najvyššia koncentrácia je na území obce Pukanec a v okolitých obciach v podhorí Štiavnických vrchov (tab. 1, mapa 3). V tomto území je druh viazaný na vinohrady a vyskytuje sa len v miestach, kde rastie alebo v minulosti rástol vinič hroznorodý (*Vitis vinifera*). Po zmene legislatívy však k uplatneniu jej ochrany v praxi nikdy nedošlo (Mikuška, 2002).

V potravinárskom priemysle sa využívajú najmä plody, ale aj listy. Plodom sa pripisujú veľmi dobré tráviace, narkotické a antitoxické vlastnosti.

Tab. 1: Početnosť výskytu moruše čiernej v okolí Pukanca (2002)

Table 1: The incidence of black mulberries around Pukanec (2002)

Lokalita	Počet stromov
Bátovce	40
Brhlovce	do 10
Čajkov	20
Devičany	50
Hronské Kľačany	do 10
Jabľoňovce	80
Kozárovce	do 10
Nová Dedina	do 10
Pečenice	15
Pukanec	420
Rybník	20
Žemberovce	do 40
Celkom	645

Zdroj: Mikuška, 2002

Ako vyplýva z tab. 1, môžeme nájsť v tejto oblasti takmer 650 rodiacich stromov. Z toho 420, čiže približne 60% rastie v Pukaneci. Zvyčajne sa jedná o staršie stromy, ale môžeme nájsť aj mladé jedince.

Z bobuľovitých rastlín treba spomenúť ríbezle červené, ríbezle čierne a egreš obyčajný, ktoré sa často vysádzali vo viniciach. Dnes sa pestujú v záhradách, ale iba veľkoplodé sorty. Jahody bývali v minulosti najmä v panských záhradách a vo viniciach. V súčasnosti sa pestujú prevažne v prídomových záhradách (Botík, 1988).

Na ovocinárstvo bolo priamo naviazané liehovarníctvo. Na území mikroregiónu sa liehovar nachádzal v obci Žemberovce, ktorý prevádzkovala

rodina Rudnayovcov až do konca 1. sv. vojny a tiež v Jabloňovciach v časti Vináre. V tejto súvislosti možno spomenúť aj pivovar, ktorý sa nachádzal v obci Devičany (Štátny archív Ministerstva vnútra SR v Leviciach, 2013).

Pre obohatenie lokálneho turizmu sa otvára možnosť jeho rozvoja formou domáceho spracovania ovocia, najmä moruše (džemy, šťavy, sirupy, sušené listy, morušové víno, pečivo, atď.).

Poľovníctvo

Na území mikroregiónu sa nachádzajú poľovné revíry s hojným výskytom lovej zveri a poľovníctvo tu má pomerne bohatú tradíciu. Na základe lesných hospodárskych celkov (LHC), možno záujmové územie rozdeliť do štyroch subregiónov – LHC Bohunice (Jabloňovce, Pečenice, Bátovce, Žemberovce), LHC Devičany (Pukanec, Devičany, Nová Dedina, Čajkov, Rybník), LHC Čífare (Kozárovce, Hronské Kľačany) a LHC Levice (Brhlavce) (mapa 4). Hranice jednotlivých poľovných revírov sú takmer identické s hranicami obcí. Z hľadiska výskytu, resp. lovu divjej zveri v jednotlivých revíroch evidujeme (predovšetkým z dôvodu relatívne malej rozlohy územia) iba nepatrné rozdiely. Jedná sa predovšetkým o jeleniu zver, ktorá sa vyskytuje prevažne v zalesnených oblastiach na severovýchode mikroregiónu. V revíroch na území obcí Rybník, Kozárovce, Hronské Kľačany a Brhlavce je jej výskyt skôr raritou. Z dôvodu zriadenia zvernic sa v revíroch Devičany (Žuhračka), Nová Dedina a Čajkov rozmnožila muflónia a danielia zver, ktorá však pôvodne pochádza zo Stredomoria (Červený a kol., 2004).

Z hľadiska udržiavania vzťahov medzi poľovníckymi spolkami, ale aj z hľadiska rozvoja turizmu, zohráva významnú úlohu organizovanie spoločných podujatí, akými sú napríklad Levické poľovnícke dni, Poľovnícky ples, rôzne strelecké a kynologické súťaže.

Ťažba nerastných surovín

Ťažba nerastných surovín je typická najmä pre obce hontianskej časti mikroregiónu. Prvá písomná zmienka o výskyte striebornej rudy v okolí Pukanca (vtedajšia Bakabánya) pochádza z r. 1270. V roku 1317 kráľ Karol Róbert udelil právo hľadať zlato, striebro a iné kovy na území Pukanca komesovi Gregorovi. Po nájazdoch Turkov v 16. a 17. st. začalo baníctvo na tomto území upadať a posledná zmienka o prevádzke baní pochádza z roku 1842 (<http://www.pukanec.sk>).

Na území Pukanca, v časti Majere, bola v päťdesiatych rokoch 20. storočia objavená dokonca malá uhoľná panva. Pre nevelký rozsah, nevýhodnú polohu a nízku kvalitu má však lignitový sloj nepatrný význam. V jeho nadloží a podloží sú vrstvy kaolinických žiaruvzdorných ílov, čo malo súvis s rozvojom hrnčiarstva na tomto území (Slivka, 2006).

Zlato a striebro sa ťažilo tiež v obci Devičany. Najmä v severozápadnej časti boli bohaté zlatonosné a striebornosé rudné žily, kde spustnuté štôlne a šachty vidieť dodnes. Zlato a striebro sa tu dolovalo približne do roku 1775. V

týchto rokoch tu organizovala „kutacie“ práce Anna Mária Hellenbach (www.devicany.sk).

V severnej časti územia obce Jabložovce sa nachádza bridlicový lom, ktorý je majetkom Urbárskej spoločnosti Horné Jabložovce. Pre nerentabilnosť bola ťažba bridlice po roku 2007 pozastavená.

V obci Rybník sa nachádza funkčný andezitový lom. Andezit je využívaný predovšetkým ako podklad železničných tratí, drážnych chodníkov a nástupíšť.

Tufový kameň sa v minulosti v malom množstve ťažil na území obcí Brhlovce a Žemberovce. Kamenné architektonické prvky na fasádach budov, ale tiež náhrobné kamene pochádzajúce prevažne z Brhloviec, sú charakteristické pre celý mikroregión. V obci Žemberovce sa pri kutacích prácach v minulosti zistil výskyt uhlia a železa.

Na základe výskytu nerastných surovín v záujmovom území, a s tým súvisiacej ťažby, možno vyčleniť 6 obcí s týmto zameraním. Ide o obce Pukanec a Devičany, pre ktoré bola v minulosti príznačná ťažba zlata a striebra; obce Brhlovce a Žemberovce s ťažbou tufového kameňa; Jabložovce ťažbou bridlice a obec Rybník, kde aj v súčasnosti prebieha ťažba v andezitovom lome (mapa 5). Celý východný polobľúk od Pukanca až po Brhlovce je považovaný za potenciálne rudné územie. Ťažba v ňom by bola ale nerentabilná, vzhľadom na jej akosť a predovšetkým množstvo.

V súvislosti s ťažbou je nutné poznamenať, že každá obec mala svoj kameňolom, kde sa získaval stavebný kameň, slúžiaci pri výstavbe obytných a hospodárskych budov (Štátny archív Ministerstva vnútra SR v Leviciach, 2013).

Hrnčiarstvo

Výskyt kaolinických ílov na území Pukanca v časti Majere podmienil rozvoj hrnčiarstva, ktoré tu má dlhoročnú tradíciu. Výrobky z tamojších dielní boli známe v rámci celého Slovenska i v zahraničí. K najvýznamnejším patrí pukanská keramika z dielne Jána Franka. V okolitých obciach hrnčiarstvo nemalo tradíciu a zväčša sa jednalo iba o napodobovanie pukanskej keramiky, ktorej akosť však nedosahovala požadovanú úroveň.

Mlynárstvo

V súvislosti s vhodnými pôdno-klimatickými podmienkami a pestovaním obilnín na tomto území, bolo potrebné ich následné spracovanie. V oblasti spracovania obilnín boli obce mikroregiónu na pomerne vysokej úrovni, o čom svedčí aj počet mlynov. Najväčší rozmach mlynárstva a výstavba nových mlynov bola zaznamenaná v období od 19. stor. do prvej polovice 20. stor. Boli tu lokalizované tzv. *nábřežné mlyny* s umelým vodným kanálom - náhonom na prívod vody ku koncovému kolesu s horným dopadom vody (Mlynka, Haberlandová, 2007).

Na vodnom toku Sikenica ich bolo podľa vodnej knihy lokalizovaných 23.

Okrem Brhloviec mala v období od 19. stor. do polovice 20. stor. každá obec aspoň jeden funkčný mlyn. Po roku 1951 takmer všetky obecné mlyny svoju činnosť ukončili, čo súviselo s núteným rušením živností. Postupne chátrali a zanikali aj technické zariadenia, určené na prívod vody a transformáciu vodnej sily (Holbová, 2006).

Písomné správy z 18. stor. hovoria o troch mlynoch na území obce Rybník. Dva boli vybudované na Hrone a jeden na menšom vodnom toku Pod Teplicou. Mlyny boli počas druhej svetovej vojny tak zničené, že neboli schopné ďalšej prevádzky a obyvatelia Rybníka boli nútení mlieť obilie v okolitých mlynoch v Čajkove, Tlmačoch a Svätom Beňadiku (Horniačik, 2010).

Niekoľko mlynov bolo tiež lokalizovaných v obci Devičany. Jeden sa nachádzal nad „Chováňovým sadom“. Vznikol prestavaním jednej zo samôt v 17. stor. Ďalší mlyn bol postavený na „Dolných lúkach“. Pri rekultivácii Myš-potoka v 20. st. sa základy tohto mlyna, ktoré boli vtedy asi 1 m vysoké, zasypali. Predpokladá sa, že v Dolnom Prandorfe (Dolné Devičany) bol aj tretí mlyn, a to vedľa cesty hneď za tzv. „Jarkom“. Je tu priehlbina, kde mohol stáť. V Hornom Prandorfe (Horné Devičany) boli dva Slávikove mlyny na Vrškách na mieste bývalých stúp (jednoduché buchary na drvenie rudy). V Myš-potoku bol mlyn Čavojovcov, tiež na mieste stúp. Posledným mlynárom tu bol Alojz Awieszki (pôvodom Poliak) asi do roku 1970. Len o čosi dlhšie bol v čiastočnej prevádzke Kováčikov mlyn, kde bol posledným mlynárom Ján Burda. Spomenuté dva mlyny sú dnes zrúcaninami (Kysel, 2013).

V Hronských Kľačanoch bol už roku 1634 vybudovaný odvodňovací kanál Perec, ľudovo nazývaný „Kompa“. Mlyn je v súčasnosti už mimo prevádzky (<http://www.hronskeklacany.sk/historia-obce.html>).

Mlyny boli aj v obciach Čajkov (od r. 1720), Jabložovce (od r. 1715) tri mlyny, Bátovce v časti Jalakšová jeden a v časti Vináre dva mlyny, Nová Dedina v časti Opatová dva mlyny, Kozárovce (od r. 1302), Pečenice- Mravíkov mlyn (2. pol. 19. st.), Pukanec – dva mlyny, Žemberovce – tri mlyny, z toho jeden parný, obnovený v r. 1991, v prevádzke bol do r. 2003. Tento mlyn bol veľkou konkurenciou pre okolité vodné mlyny a viaceré z nich z tohto dôvodu museli svoju prevádzku ukončiť (Borguľa, 2007, Holbová, 2006).

Podľa intenzity mlynárstva možno záujmové územie rozdeliť do troch subregiónov, avšak iba jeden z nich tvorí relatívne kompaktné územie (mapa 6). Jedná sa o subregión vo východnej, teda hontianskej časti územia, kde bolo lokalizovaných najviac mlynov prevažne na vodnom toku Sikenica a jej prítokoch. Ide o obce Devičany, Jabložovce, Bátovce a Žemberovce. Na západe malo mlynárstvo významné postavenie v obci Rybník, predovšetkým vďaka prítomnosti rieky Hron.

Pekárstvo

S mlynárstvom bolo úzko prepojené pekárstvo. V minulosti sa chlieb piekol

prevažne v domácich podmienkach. Pekárne boli lokalizované a dodnes sú v obciach Bátovce, Pukanec a dve v Kozárovciach.

Chov oviec

Nitrianska stolica bola najväčšou oblasťou chovu oviec na našom území. Išlo o mimoriadne lukratívny obchodný artikel a bol rozšírený vo všetkých 12-tich obciach mikroregiónu. Situácia sa však radikálne zmenila na začiatku 20. stor., keď sa do Európy začala dovážať lacná vlna zo zámoria (predovšetkým zo štátov Južnej Ameriky). Postupne chov oviec upadal a v súčasnosti je na tomto území skôr raritou.

Chov koní

Chov koní na tomto území nebol príliš rozšírený, zrejme aj z dôvodu značnej finančnej náročnosti. Výnimkou bola obec Devičany, kde sa chovali dokonca vojenské kone a ich počet sa pohyboval okolo 40 kusov. V ostatných obciach to boli hlavne majetnejší jednotlivci, ktorí kone využívali na hospodárske práce. V súčasnosti chov koní nemá na území mikroregiónu významnejšie zastúpenie.

Chov husí

Chov husí bol rozšírený vo všetkých obciach mikroregiónu. Mesto Levice bolo ešte na začiatku 20. stor. známe okrem iného aj husacími pečienkami a tzv. „štvrtkami“. Husi boli chované a dodávané z okolitých obcí, vrátane obcí Mikroregiónu Hont-Tekov (Štátny archív Ministerstva vnútra SR v Leviciach, 2013).

Včelárstvo

Včelárstvo sa tešilo značnej obľube a bolo rozšírené na celom území dnešného mikroregiónu. K spopularizovaniu tohto odvetvia prispel začiatkom 20. st. aj Gazdovský spolok v Šahách (vtedajšie sídlo Hontianskej župy), ktorý podporoval včelárstvo z dôvodu zvyšovania poľnohospodárskej produkcie (Štátny archív Ministerstva vnútra SR v Leviciach, 2013).

Ostaté remeslá

Okrem uvedených malo na tomto území zastúpenie aj *debnárstvo*, *garbiarstvo* a *tkáčstvo* a to predovšetkým v Pukanci a Bátovciach (výroba vínnych sudov, čižiem, topánok, kobercov, uterákov a pod.).

Kultúrno-historické súvislosti rozpadu mikroregiónu

Pre fungovanie a udržanie sa mikroregiónov a združení obcí je mimoriadne dôležitá vzájomná komunikácia a spolupráca starostov, celistvosť územia,

štruktúra obyvateľstva (predovšetkým religiózna, národnostná), ktorá sa podpisuje na kultúrno-historickom vývoji územia. Regióny Hont a Tekov sú dva špecifické, historicky a kultúrne odlišné celky a vznik Mikroregiónu Hont-Tekov bol jedným z niekoľkých viac či menej úspešných pokusov o ich aspoň formálne zjednotenie. V tejto súvislosti je nutné upozorniť na skutočnosť, že počas histórie došlo k administratívne zlučeniu Hontu a Tekova zákonom o krajinskom zriadení v r. 1927 a po Viedenskej arbitráži v decembri 1938, keď vznikla veľžupa Tekov-Hont.

Jednou z príčin neúspešného spájania môže byť aj umelé navyšovanie počtu obcí občianskych združení a mikroregiónov z dôvodu vyššej pravdepodobnosti pridelenia finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ. Vznik Mikroregiónu Hont-Tekov v roku 2003 bol jedným z účelových príkladov iniciatívy miestnych samospráv o urýchléné riešenie nepriaznivej finančnej situácie aj napriek riziku, že jednotlivé obce nemajú ideálne predpoklady pre vytvorenie jednotného celku. Životnosť tohto združenia obcí bola 9 rokov.

Napriek tomu, že Mikroregión Hont-Tekov v roku 2012 zanikol, je nutné poznamenať, že stanovené ciele, sformulované pri jeho vzniku, boli čiastočne naplnené. Je škoda, že sa vytratil záujem v tomto celku zotrvať a pokračovať v rozvoji a v presadzovaní regiónu navonok.

Mikroregión Hont-Tekov bol štartom pre vznik nových aktivít - Čajkovské vinobranie, Regionálna degustácia vín, Čilejkársky jarmok, Slávnosti sv. Urbana, atď. Tieto aktivity fungujú do dnes a už sú to tradičné podujatia „čilejkárskych“ obcí. Počas existencie mikroregiónu bolo zriadených niekoľko „ľudových domov“, vinohradnícke múzeum, dom starožitností, atď. Vznikli tiež obecné folklórne skupiny (FS Dolina Čajkov).

Za jednotiace prvky, spájajúce regióny Hont a Tekov, ktoré pretrvali dodnes, možno považovať predovšetkým vinohradníctvo, ovocinárstvo, obilnárstvo a poľovníctvo. V minulosti to bol aj chov husí (špecializovaný na husacie pečienky), ale tiež výrobky z tufového kameňa, pochádzajúceho z Brhloviec (architektonické prvky na fasádach budov, resp. náhrobné kamene) (tab. 2). Práve tieto aspekty je potrebné brať do úvahy pri vytváraní konceptu trvalej udržateľnosti daného územia. Sústrediť sa na revitalizáciu pôvodných remesiel, akými sú hrnčiarstvo, debnárstvo, organizovanie vinárskych degustácií, obnovu husacích hodov, či vytvorenie tradície tzv. morušových slávností.

Za prvky, ktoré tieto dva regióny predovšetkým v minulosti určitým spôsobom rozdeľovali, možno považovať náboženstvo, ale tiež národnostné zloženie (značný podiel maďarského obyvateľstva najmä v Honte). Tekovské obce sú charakteristické výraznou prevahou rímskokatolíckeho obyvateľstva, zatiaľ čo v Honte má značné zastúpenie aj evanjelická cirkev. V súčasnosti však už tento aspekt nezohráva natoľko dôležitú úlohu a príčiny rozpadu možno hľadať skôr v územnej a nekompaktnosti mikroregiónu. V tejto súvislosti je nutné spomenúť aj otázku dopravného spojenia, ktoré je predovšetkým v severovýchodnej časti územia na nižšej úrovni a prevládajú tu cesty II. a III. triedy.

Napriek skutočnosti, že v roku 2012 mikroregión zanikol, starostovia niekoľkých obcí majú snahu a záujem o ďalšiu spoluprácu a prehlbovanie vzájomných väzieb. Svedčí o tom aj novovzniknuté občianske združenie Pod Slovenskou bránou (18 obcí), ktoré sa sformovalo ešte v tom istom roku a okrem obcí Jabloňovce, Pečenice, Bátovce a Hronské Kľačany sú jeho členmi všetky obce bývalého Mikroregiónu Hont-Tekov.

Tab. 2: Vyhodnotenie spoločných/odlišných znakov obcí Mikroregiónu Hont-Tekov

Table 2: Evaluation of common/different characters of municipalities of the Hont-Tekov Microregion

obce \ znaky	subregión	vinohradníctvo	včelárstvo	chov oviec	chov kôz	chov hov. dobytká	poľovníctvo	pestovanie obilía	chov husí
Bátovce	Sv	•	•	•	•	•	•	•	•
Pukanec	Sv	•	•	•	•	•	•	•	•
Devičany	Sv	•	•	•	•	•	•	•	•
Jabloňovce	Sv	•	•	•	•	•	•	•	•
Pečenice	Sv	•	•	•	•	•	•	•	•
Brhlovce	Jv	•	•	•	•	•	•	•	•
Žemberovce	Jv	•	•	•	•	•	•	•	•
Rybník	Z	•	•	•	•	•	•	•	•
Hronské Kľačany	Z	•	•	•	•	•	•	•	•
Čajkov	Z	•	•	•	•	•	•	•	•
Kozárovce	Z	•	•	•	•	•	•	•	•
Nová Dedina	Z	•	•	•	•	•	•	•	•

znaky obce	subregión	ovocinárstvo	mlynárstvo	t'ažba rúd a nerastných surovín	tkáčstvo	chov koní	garbiarstvo	debnárstvo	hmnčiarstvo	počet znakov spolu
Bátovce	Sv	•	•	•	•	x	•	•	x	15
Pukanec	Sv	•	•	•	•	x	•	•	•	15
Devičany	Sv	•	•	•	x	•	x	x		13
Jablonovce	Sv	•	•	•	•	•	x	x	x	13
Pečenice	Sv	•	•	x	x	x	x	x	x	10
Brhlovce	Jv	•	x	•	x	x	x	x	x	11
Žemberovce	Jv	•	•	x	x	x	x	x	x	11
Rybník	Z	•	•	x	x	•	x	x	x	11
Hronské Kľačany	Z	•	•	x	x	x	x	x	x	10
Čajkov	Z	•	•	x	x	x	x	x	x	10
Kozárovce	Z	•	•	x	x	x	x	x	x	10
Nová Dedina	Z	•	•	x	x	x	x	x	x	10

Zdroj: Štátny archív MV v Leviciach, spracoval: Cintula, 2013; x - nevyskytuje sa

Na základe porovnania a vyhodnotenia spoločných znakov dvanástich obcí mikroregiónu Hont-Tekov je možné vyčleniť tri subregióny, ktoré by mohli pre rozvoj využívať práve spoločný kultúrno-historický potenciál:

- *Severovýchodný subregión* - z tab. 2 vyplýva, že najviac spoločných znakov (15) majú obce Pukanec a Bátovce, ďalej sú to obce Jablonovce a Devičany (13). Na základe tohto zistenia by tieto obce mohli tvoriť jeden subregión.

Zvyšných 8 obcí vykazuje 10-11 spoločných znakov, ktoré však netvoria územne kompaktný celok, preto ich možno teoreticky rozdeliť na ďalšie dva subregióny:

- *Západný subregión* tvorený tekovskými obcami Kozárovce, Rybník, Čajkov a Nová Dedina,

- *Juhovýchodný subregión* tvorený hontianskymi obcami, nachádzajúcimi sa v juhovýchodnej časti územia mikroregiónu - Žemberovce a Brhlovce.

Obec Pečenice nevykazuje natoľko vysoký počet spoločných znakov, no vzájomná kultúrna a historická prepojenosť so susednými obcami Jablonovce a Bátovce je nesporná. Okrem obce Pečenice do tohto „severovýchodného“ subregiónu z hľadiska kultúrno-historických znakov možno pričleniť aj obec Bohunice, nachádzajúce sa medzi obcami Jablonovce a Pukanec.

Hronské Kľačany ostávajú izolované a ich poloha pri vytváraní celku so

vzniknutým západným subregiónom nie je ideálna. Jeden celok by teoreticky mohli tvoriť spolu s obcami Podlužany, Hronské Kosihy a Starý Tekov, teda s obcami, ktoré sa za súčasného stavu nachádzajú medzi Hronskými Kľačanmi a ostatnými obcami mikroregiónu (mapa 7).

Záver

Na základe porovnania spoločných resp. rozdielnych znakov jednotlivých obcí Mikroregiónu Hont-Tekov možno konštatovať, že zistené rozdiely mohli do určitej miery ovplyvniť jeho rozpad. Základom fungovania každého združenia obcí je však vzájomná komunikácia zástupcov obcí, ochota riešiť prípadné problémy, budovanie vzájomnej spolupatričnosti, prehlbovanie spolupráce pri organizovaní spoločných aktivít a projektov, hľadanie konsenzu pri strete záujmov a v neposlednom rade schopnosť vedenia koordinovať a riadiť jednotlivé aktivity a to v dlhodobom časovom horizonte so zreteľom na trvalú udržateľnosť združenia. V prípade Mikroregiónu Hont-Tekov došlo zrejme k zlyhaniu týchto faktorov, čo sa podpísalo na jeho fungovaní a následne i pod jeho rozpad.

Literatúra

- Bátovská, J. – Bešinová, E. 2011.** Vinicola Carpathensis. Bratislava, 2011. 330 s. ISBN 978-80-8127-026-0.
- Belajová, A. a kol. 2003.** PHSR Mikroregiónu Hont-Tekov. Nitra : SPU, 2003. 132 s. ISBN 80-8069-728-1.
- Borguľa, M. 2007.** Územný plán obce Kozárovce. Nitra, 2007.
- Botík, J. 1988.** Hont – Tradície ľudovej kultúry. 1. vyd. Martin : Osveta, 1988.
- Červený, J. a kol. 2004.** Encyklopédia poľovníctva. 1. vyd. Bratislava : Ottovo nakladateľství s.r.o., 2004. ISBN 80-71-81-902-6.
- Holbová, K. 2006.** Praktické skúsenosti zo získavania údajov o mlynoch v Levickom okrese z tzv. vodnej knihy vo fondoch štátneho fondu MV SR v Nitre, pobočka Levice. In Mlyny a mlynárske remeslo. Galanta : Sinex Senec, 2006. 160 s. ISBN -80-969062-3-2.
- Horniačík, J. 2010.** Historicko-národopisná monografia. 1. vyd. Komárno : KT s.r.o., 2010. 327 s. ISBN 978-80-56-677-7.
- Klamár, R. 2007.** Strategické plánovanie rozvoja mikroregiónu Ptava. 1. vyd. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2007. 210 s. + 2 mapy. (Geografické práce; č. 12). ISBN 978-80-8068-604-8.
- Kysel', D. 2013.** O devičianskom chotári. Dostupné na internete: <http://www.devicany.sk/devicany-nasa-obec-ii-cast/>
- Mapový server národného lesníckeho centra.** <http://lvu.nlc.sk.org>
- Mikuška, B. 2002.** Výskyt moruše čiernej (*Morus nigra*) v okolí Pukanca. Nitra : UKF. Diplomová práca, 2002. 65 s.

Mlynka, L. – Haberlandová, K. 2007. Kultúrne krásy Slovenska - technické pamiatky. Bratislava : Dajama, 2007. 110 s.

Oficiálne stránky obce Hronské KPáčany. <http://www.hronskeklacany.sk/historia-obce.html>

Oficiálne stránky obce Pukanec. http://www.pukanec.sk/ánoid_menu=73983&limited_level=1&stop_menu=73983

Oficiálne stránky obce Devičany. <http://www.devicany.sk/category/historia/>

Obchodný register SR, 2013. http://www.orsr.sk/search_sidlo.asp

Slivka, M. 2006. Historické a kultúrne dedičstvo Pukanca. In Kultúrne a historické dedičstvo na ceste Magna Via. Húska, J. (ed.), zborník referátov. Nitra : SPU, 2006. s. 136-142.

SODB, 2011. <http://slovak.statistics.sk/wps/portal/>

Spišiak, P. – Michaeli, E. – Klamár, R. 2004. Udržateľnosť vybraného vidieckeho mikroregiónu. 1. vyd. Prešov : Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004. s. 104-126. ISBN 80-8068-270-4.

Štatistický úrad SR. <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/run.html>

Štátny archív Ministerstva vnútra SR v Leviciach, 2013.

Štátny geologický ústav Dionýza Štúra. <http://www.geology.sk>

Zákon 313/2009 Z. z. o vinohradníctve a vinárstve http://www.uksup.sk/download/legislativa/2009/20090630_zakon_313-2009.pdf

CULTURAL-HISTORICAL CONTEXT OF HONT-TEKOV MICROREGION DISINTEGRATION

Summary

Based on a comparison of common respectively. different characters in each of villages Hont-Tekov Microregion can conclude that the observed differences may to some extent affect its fate. The basis of the functioning of each municipality associations, however, mutual communication of municipal representatives, willingness to solve any problems, building mutual fellowship, deepening cooperation in organizing joint activities and projects, search for consensus in conflict of interest, not least the ability of management to coordinate and manage various activities in a long time term with regard to the sustainability of the association. If Hont-Tekov Microregion there seem to fail these factors, which was signed in its functioning and consequently also under its fate.

Mgr. Martin Cintula

Katedra ekológie a environmentalistiky FPV UKF v Nitre

Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E-mail: martin.cintula@ukf.sk

Mapa 1: Mikroregión Hont-Tekov (2011)

Map 1: Hont-Tekov Microregion area (2011)

Zdroj: Belajová a kol. 2003

Martin Cintula 2013

Mapa 2: Mikroregión Hont-Tekov podľa vinohradníckych rajónov a rozlohy vinohradov (2013)

Map 2: Hont-Tekov Microregion based on the vineyard area (2013)

Zdroj: Belajová a kol. 2003

Martin Cintula 2013

Mapa 3: Mikroregión Hont-Tekov z hľadiska početnosti výskytu moruše čiernej (*Morus nigra*) (2002)

Map 3: Hont-Tekov Microregion based on the Black mulberries location (2002)

Zdroj: Mikroškol, 2002

Martin Cintula 2013

Mapa 4: Mikroregión Hont-Tekov podľa lesných hospodárskych celkov (2013)

Map 4: Hont-Tekov Microregion based on forest management units (2013)

Zdroj: <http://lvu.nlc.sk.org>

Martin Cintula 2013

Mapa 5: Mikroregión Hont-Tekov z hľadiska ťažby nerastných surovín (1270-2013)
 Map 5: Hont-Tekov Microregion based on mineral resources mining (1270-2013)

Zdroj: <http://www.geology.sk>

Martin Cintula 2013

Mapa 6: Mikroregión Hont-Tekov z hľadiska lokalizácie mlynov a pekární (19. st. – 1950)
 Map 6: Hont-Tekov Microregion based on localization of flour mills and bakeries (19th century – 1950)

Zdroj: Štátny archív SR, 2013

Martin Cintula 2013

Mapa 7: Členenie Mikroregiónu Hont-Tekov z hľadiska spoločných kultúrno-historických a socio-ekonomických znakov

Map 7: Hont-Tekov Microregion based on the common cultural-historical and socio-economic characteristics

Zdroj: Štátny archív SR, 2013

Martin Cintula 2013